

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

**Sofya
21-23 Nisan 2000**

**Editor
Ali Çaksu**

**Önsöz
Ekmeleddin İhsanoğlu**



PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı **Teşkilâtı** (İKT)
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür
Araştırma Merkezi (İRCİCA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Vcb-sitesi: <http://ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Tanlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

IRCICA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri I editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sın.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0
1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

KANUNİ DEVRİ VEZİRLERİNDEN SOFU MEHMED PAŞA'YA VE SOFYA'DAKİ KÜLLİYESİNE DAİR

Abdülkadir Özcan

Sofu Mehmed Paşa Boşnak asıllı olup Enderûn'da yetişti. Saraydaki ve beylerbeyliğinden önceki görevleri hakkında bilgimiz yoktur. 941 (1534-35) yılında Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Bu görevi sırasında Kanunî'nin Pulya seferinde Güney İtalya'ya asker geçirilmesi sırasında ilk sevkıyatı gerçekleştirdi. Emrindeki askerlerle Otranto civarlarında birçok yeri aldı.¹ Aynı yıl içinde Korfu adası kuşatmasına katıldı; asker sevkıyatında bulundu ve muhasarada etkin rol oynadı. 945'te (1538) Kubbealtı'nda üçüncü vezirliğe² yükseltildi. Kanunî'nin 1541 yılında gerçekleştirdiği Macaristan seferi öncesinde Rumeli Beylerbeyi Deli Hüseyin Paşa ile birlikte Avusturyalılar'a karşı önden gönderildi³ ve daha padişah gelmeden Istabur zaferinin kazanılmasında etkili oldu. Osmanlı Padişahı Belgrad'da iken Mehmed Paşa gönderdiği haberde, düşman askerinin kalabalık olduğunu arz edince hemen Budin'e hareket etmiş, padişahın yaklaştığını gören Avusturyalılar geri çekilmişlerdir.⁴ Bu sırada Avusturyalılar'dan başta top olmak üzere pek çok silah ve mühimmat ele geçmiştir.⁵ Sofu Mehmed Paşa 25 Ağustos'ta padişahı Budin'de karşıladı.⁶ 952 (1545) yılında Bağdat muhafızlığına getirilen⁷ Mehmed Paşa ertesi yıl Mustafa Paşa'nın yerine ikinci vezirliğe yükseltılmıştır.⁸ 1547'de Bosna sancak beyi olan Sofu Mehmed Paşa Kanunî'nin 1548 yılındaki ikinci İran seferine katıldı.⁹ Van'ın fethinden sonra İranlılar'ın Erzurum'a saldırılarıyla başlayan savaşa iştirak etti, daha sonra bazı kuvvetlerle kış geçirmek için Bağdat'a gönderildi.¹⁰

¹ Lütüfî Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osman* (nşr. Âlî Bey), İstanbul 1326, s. 359-360.

² Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik* (nşr. Petra Kappert), Wiesbaden 1981, vr. 297b; Hammer-Purgstall, *Devlet-i Osmaniyye Târihi* (trc. Atâ Bey), İstanbul 1330, V, s. 197; Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 72, 503.

³ Ârifî Fethullah, *Süleymanîname* (nşr. Esin Atıl), Washington 1986, s.183; Lütüfî Paşa, *a.g.e.*, s. 385; Ramazanzâde Mehmed Paşa, *Târih-i Nişancı*, İstanbul 1279, s. 236-237; (Uzunçarşılı bu veziri Sokullu ile karıştırmıştır, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, II, s. 338).

⁴ Celalzâde, *a.g.e.*, vr. 342a-343b; Lütüfî Paşa, s. 387; Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, İstanbul 1274, I, s. 552-553; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukuât*, İstanbul 1327, I, s. 91.

⁵ Celalzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 343b.

⁶ Feridun Bey, *Münşeâtü*, I, s. 553; Hammer, V, s. 225.

⁷ Celalzâde, 396a; Peçuyî İbrahim, *Târih*, İstanbul 1283, I, s. 282; Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi* (haz. Vahid Çabuk), Ankara 1989, II, s. 215.

⁸ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 86, 507.

⁹ İsmail Hamî Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, II, s. 261.

¹⁰ Selman, "Câmi'ü'l-cevâhir", basılmamış yüksek lisans tezi, haz. Nazım Yılmaz, İstanbul 1995, s. 68

İlkbaharda Kanuni ile Bağdat'ta buluştu.¹¹ Bosna sancak beyi iken, daha ziyade Banaluka'da oturarak, sancak merkezinin Saraybosna'dan hududa daha yakın olan bu şehre naklinde ve Banaluka'nın gelişmesinde önemli rol oynadı. Üç yıl kadar süren Bosna'daki görevinden sonra 958 (1551)'de Budin beylerbeyliğine nakledildi. Aynı yıl içinde, bir Yahudi tabip tarafından zehirlenerek öldürüldü. Rivayete göre bu tabip, bu kurbanıyla birlikte Mehmed (veya Muhammed) adında 40 kişiyi öldürdüğünü itiraf etmiştir.¹²

Mevlevî tarikatine mensup olan Mehmed Paşa¹³ çağdaşı Celalzâde tarafından cömert, dindar, kâmil, nüktedan, fazıl ve iyi huylu biri olarak nitelenir.¹⁴ Atâî tarafından Hacı,¹⁵ Evliya Çelebi tarafından ise Koca ve Derviş,¹⁶ fakat dindarlığından dolayı en ziyade Sofu lakabıyla anılır.

MİMARİ ESERLERİ

Mehmed Paşa'nın İstanbul'da dârülhadisi, Sofya'da külliyesi, Travnik'te cami ve mektebi, Saraybosna, Plevne, Köstendil ve Banaluka'da cami, hamam, kervansaray vs. dinî ve sosyal tesisleri vardır. Banaluka'daki camiinin minaresi yakın zamanlara kadar ayakta duruyordu. İstanbul'da Yenikapı'da Sofu Mehmed Paşa'ya izafe edilen cami ve medrese,¹⁷ Sultan İbrahim'in son, IV. Mehmed'in de ilk sadrazamı olan bir başka Sofu Mehmed Paşa'ya ait olmalıdır.¹⁸ İstanbul'da Hocapaşa'da dârülhadisinin bulunduğu civardaki Dârülkurra ile aynı yerdeki Sofu Mehmed Paşa Sarayı'nın da bu zâta ait olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁹

¹¹ Celalzâde, 399a.

¹² Peçuylu İbrahim, *Târih*, I, s. 29; Solakzâde, *Târih*, II, s. 318; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 113.

¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, İstanbul 1981, II, s. 13-14.

¹⁴ *Tabakâtü'l-memâlik*, 297a vd; *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 113.

¹⁵ *Hadâikü'l-hakâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 104.

¹⁶ *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, III, s. 397-398.

¹⁷ *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 113; İsmail Eren, "Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmeyen Bir Eseri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 8 (İstanbul 1968), s. 66; Ayverdi, *a.g.e.*, II, s. 32; Semavi Eyice, "Bosnalı Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

¹⁸ Hüseyin Ayyansarayî, *Hadikatu'l-cevâmi*, İstanbul 1281, I, s. 221; a. mlf., *Mecmua-i Tevârîh* (nşr. Fahri Ç. Derin - Vâhid Çabuk) İstanbul 1985, s. 100; a. mlf., *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl* (nşr. Fahri Ç. Derin), İstanbul 1978, s. 87-88.

¹⁹ Sâî, Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-bünyan (Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler içinde nşr. Zeki Sönmez)*, İstanbul 1988, s. 38; Aptullah Kuran, "Tezkerelerde Adı Geçen Sinan Eserlerinin Yapı Türlerine Göre Alfabetik Listesi", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, I, s. 161, 164; Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları, Medreseler, Dârülkurralar, Mektepler", *a.g.e.*, I, s. 275.

İstanbul'daki Dârülhadis ve Bazı Müderrisleri:

Hakkında yeterli bilgi bulunan İstanbul'daki dârülhadisi İstanbul valiliğinin yanındaki Nallı Mescid'in karşısında idi.²⁰ Mimarbaşı Koca Sinan'ın eseri olan yapı günümüze ulaşmamıştır. Mehmed Paşa'nın hadis ve tefsir tedrisi amacıyla yaptırdığı dârülhadisin²¹ inşa tarihi belli olmamakla birlikte, ilk müderrisi olan Aydınlı Bedreddin Mahmud Efendi 950 (1543-44)'de öldüğüne göre, bu yıldan biraz önce açıldığı söylenebilir. Pâye bakımından 964 (1556-57) yılından önce otuzlu olan²² dârülhadisin ilk müderrisi yukarıda adı geçen **Bedreddin Mahmud**'dur. İzmirli olan Mahmud Efendi tahsilini tamamladıktan sonra 30 akçe yevmiye ile Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi'ne tayin edilmiş ve bu görevde iken 950 (1543-44) yılında ölmüştür. Kendi eliyle kaleme aldığı bir tefsirinin bulunduğu rivayet edilir.²³

Mehmed Paşa Dârülhadisi'nin tesbit edilebilen ikinci müderrisi, **Şeyh Muharrem Efendi**'dir. Kastamonu asıllı olan Muharrem Efendi, Mehmed adında birinin oğludur. İlmiyeye sülûk etmiş, İsrafilzâde Fahreddin, Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed ve Şeyhülislâm Sadî efendilerden dersler almıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra Halvetî şeyhlerinden hemşehrisi Benli Muhyiddin Efendi'ye intisap etmiş, ardından Bayramiyye'ye girmiş ve çeşitli yerlerde vaizlik yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a çağrılarak Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi'ne tayin edilmiştir. 1557 yılında Süleymaniye Camii ibadete açılınca, 20 akçe yevmiye ile buranın kürsü vaizliğine getirilen Muhyiddin Efendi 983 (1575) yılında ölmüştür.²⁴

XVI. yüzyılda **Zâhid Efendi** ve bunun oğlu **Mehmed Efendi**'nin de müderrislik yaptığı²⁵ Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi XVII. asırda da faaliyetini sürdürmüştür. Bu yüzyılda tesbit edilebilen ilk müderrisi **Salih İmamzâde Damad Ahmed Efendi**'dir. İstanbul'da doğan Ahmed Efendi, medrese tahsilini bitirip bazı küçük medreselerde çalıştıktan sonra 1061 (1651)'de açılan Merzuban Hatun Medresesi'nin ilk müderrisi oldu. 1656'da Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi müderrisliğine getirilen Ahmed Efendi, iki yıl sonra Kasım Paşa Sâniyesi medresesi müderrisliğine tayin edildi ve 1648 yılı

²⁰ Evliya Çelebi, III, s. 398; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, I, s. 213.

²¹ Mecdî Mehmed, *Hadâiku'ş-Şakâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 507.

²² Atâî, *a.g.e.*, s. 355.

²³ Mecdî, *a.g.e.*, s. 507.

²⁴ Atâî, s. 355.

²⁵ *Rumeli Kadhaskeri Ruznâme'si*, III, 44'ten naklen Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Ankara 1997, s. 171.

içinde öldü.²⁶ *Vekāyi'ü'l-fudalâ* müellifi Şeyhî, Bâlizâde Emîni Ahmed Efendi'nin de bu dârülhadiste çalıştığını belirtir.²⁷

İstanbul'daki Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi'nin tesbit edilebilen son müderrisi **Resul Efendi Mülâzımı Mahmud Efendi**'dir. Anadolu'da doğan Mahmud Efendi tahsilini İstanbul'da tamamlamış ve Sahhaf Resul Efendi'den mülâzım olmuştur. Şevval 1090/Kasım 1679'da Molla Gürânî Dersiyyesi'nin Hâriç itibariyle ilk müderrisliğini yapan Mahmud Efendi, 1692'de Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi'ne tayin edilmiş; daha sonra sırasıyla İstanbul'daki Sâniye-i Mesih Paşa, Fatma Sultan, Kazasker Mustafa Efendi ve Rum Mehmed Paşa medreselerinde müderrislik yapmış; 1704 yılından itibaren ise kazâ mesleğine girerek Sofya, Eyüp ve Medine kadıliklarında bulunmuştur. 1718 yılı ortalarında tekaüde ayrılmış ve 1719 Ekim'inde ölmüştür. Edirnekapı dışındaki mezarlıkta medfundur.²⁸

Sofya'daki Külliyesi

Sofu Mehmed Paşa'nın Sofya'da kendi adıyla anılan mahalledeki²⁹ (yakın zamanlara kadar bazen Sokullu Mehmed Paşa'ya izafe edilen) külliyesi cami, medrese, kütüphane, imaret, bîmâristan, hamam, kervansaray ve meşrutadan oluşur.³⁰ Zilhicce 954'te (1548 yılı başları) Mimar Sinan tarafından inşa edilen³¹ bu manzumeden³² sadece cami kalmıştır. Balkanlar'daki tek kubbeli cami tipinin en değerlilerinden olan Sofu Mehmed Paşa Camii'nin şehre hakim heybetli bir görünümü vardı. Duvarları ve minaresi siyahımsı granitten yapıldığından Kara Cami, bazen de İmaret Camii veya Cuma Camii adlarıyla anılırdı. Evliya Çelebi tarafından aydınlık, selâtin camileri gibi kurşun kaplı kubbesi yüksek, dışı ve içi çok sanatkârâne, haremî çok geniş, minaresi yüksek bir mabed olarak nitelenir.³³ Mimar Sinan'ın Sofya'daki yegâne eseri olan bu güzel mabed 404 m² genişliğinde ve

²⁶ Şeyhî Mehmed, *Vekāyi'ü'l-fudalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, I, s. 259.

²⁷ A.g.e., I, s. 292.

²⁸ Şeyhî, a.g.e., III, s. 496-497.

²⁹ Nevin Genç, "XVI. Yüzyıl Mufassal Tahrir Defterinde Sofya", basılmamış doktora tezi, Eskişehir 1988, s. 133.

³⁰ Külliyesi için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci-Evkaf, nr. 758/40, 995, 3357, 3806, 17192, 18222.

³¹ Sa'î Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-ebniye* (nşr. Zeki Sönmez), İstanbul 1988, s. 68, 71; *Tezkiretü'l-bünyan*, s. 31, 38; Abdülkadir Özcan, "Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar", *Mimarbaşı Koca Sinan - Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, I, s. 138.

³² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 988, 51-64'ten naklen, Osman Keskiöğlu ve A. Taha Özyayın, "Bulgaristan'da Türk - İslâm Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1983, XVII, s. 121.

³³ *Seyahatnâme*, III, s. 397-398; Osman Keskiöğlu, "Bulgaristan'da Bazı Türk Âbideleri ve Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, VIII, s. 314-315.

doğrudan duvarlara binen geniş kubbesi yerden 22 metre yüksekliğindedir.³⁴ Bulgaristan'ın bağımsızlığına kavuştuğu Doksanüç Harbi ve sonrasında depo ve cephanelik olarak kullanılan caminin 1901 yılında kiliseye çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak dönemin padişahı II. Abdülhamid'in, camiye dokunulmamasını istemesi ve kilise inşası için külliyeletli para teklifinde bulunması üzerine, bu tahvil işi bir süre durmuşsa da, sonunda padişah, masrafları kendine ait olmak üzere, yeni yapının camiye hiç benzemeyecek şekilde tebdiline razı olmak zorunda kalmıştır. Sultan Abdülhamid'in arzusu kısmen yerine getirilmiş ve minaresi Ruslar tarafından daha önce yıkılan cami, yapılan tadilatla Bizans kilisesine benzetilmeye çalışılmıştır. Mabed resmen 27 Temmuz 1903 tarihinde kilise olarak ibadete açılmıştır.³⁵

İmaret Hamamı diye anılan Sofu Mehmed Paşa Hamamı, Evliya Çelebi tarafından "âb u havâsî güzel ve temiz bir yer" olarak nitelenir.³⁶ Aynı yerdeki bimaristan ve kervansaray hakkında bilgi yoktur. Yine Evliya'nın Sofya'da bulunduğunu söylediği³⁷ Koca Mehmed Paşa Sarayı da aynı vezire ait olmalıdır.

Sofu Mehmed Paşa külliyesinin Arapça vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Mücedded Rumeli Vakfiyesi Defteri, nr. 988, s. 51-55 arasındadır. Mehmed Paşa, külliyesinin giderleri için Dimetoka'da tarla ve çiftlikler vakfetmiştir. Bunlardan Soğukkilise Mahallesi'yle birlikte Konuc mezraasını Bayezid Çelebi'den satın almış, Kazancı çiftliğini ise Şehabeddin Subaşı'nın varislerinden satın alarak Sofya imaretine vakfetmiştir. III. Murad döneminde bu vakıfların gelirleri 12104 akçe idi.³⁸

Medresesi ve Bazı Müderrisleri

Cami civarındaki medrese 16 odadan teşekkül ediyordu. Kurşun kubbeli ve şadırvanlı olan bu eğitim kurumunun dersîâm ve talebelerinin et, mum ve muayyen gelirlerinin bulunduğu, imaretinden her gün düzenli olarak yemek

³⁴ İsmail Eren, *a.g.m.*, s. 66 vd.; Keskiöğlu, *a.g.y.*

³⁵ Dim. Hristodórov, *Търквата в Св. Седмоцисленитси в. София*'dan naklen Eren, *a.g.m.*, s. 69; Aydın Yüksel, "Bulgaristan'da Türk Mimarî Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1988, XX, s. 470; Eyice, aynı madde, *DA*, VI, s. 305-306. 1902 yılında Bulgaristan Emirlîği komiserliğine tayin edilen Ali Ferruh Bey'in raporuna göre, mabedin, harap olan hamamın, dükkân ve arsalar ile vakıf gelirlerinin durumu hakkında bak. Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'da Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", *Türk Tarih Kurumu Belleten* (Ağustos-Aralık 1989) sayı 207-208, Ankara 1989, LIII/207-208, s. 693.

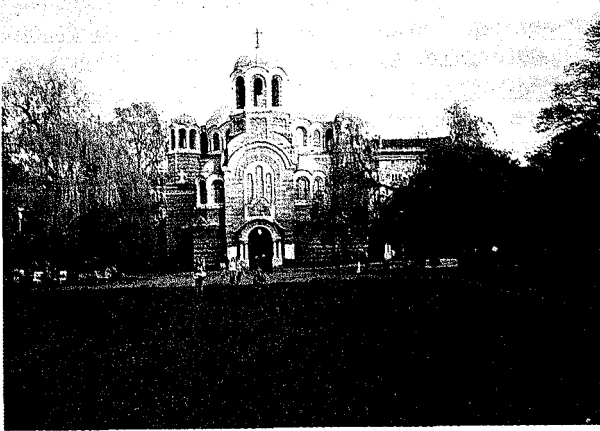
³⁶ *Seyahatnâme*, III, s. 398.

³⁷ *A.g.e.*, III, s. 397.

³⁸ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 507.



Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Camii'nin minareleri yıkıldıktan sonraki hali



Sofu Mehmed Paşa Camii'nin Kiliseye çevrildikten sonra bugünkü hali



Sofu Mehmed Paşa Camii'nin kitabesi

Kitabenin metni:

- Satır 1:** Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdü lillahi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Seyyidi'l-mürselîn Muhammedü'l-emîn salavâtü'llahi
- Satır 2:** aleyhi ve âlihî ve ashâbihî ecma'în. Ba'dehû Sultân-ı a'zam Hâkân-ı mu'azzam Hazret-i Süleyman Şâh bin Selin Hân'ın
- Satır 3:** halledellahü mülkehû zamân-ı saltanatında düstûr-ı mükerrerem ve müşîr-i mufahham, Âsafü'z-zamân Mehemed Paşa bin Abdülmuîn dâme ikbâlehü
- Satır 4:** bu câmi-i şerîfi hasbeten li'llahi te'âlâ ve taleben li-merzâtihî ibdâ ve inşâ eyledi. Hak subhânehû ve te'âlâ hasenâtını kabûl eyleye.
- Satır 5:** Şefâ'at-i Resûlullah ile müstes'ad ve makbûl ola. Târih-i sâl-i itmâmı:
"Beytullah el-câmi el-kayyûm el-bâki" kelâmıyla muvakk'a'dır = 954 (1547).

çıkıktığı, XVII. yüzyıl ortalarında burayı ziyaret eden Evliya Çelebi tarafından ifade edilmektedir.³⁹ Bu faaliyet 1878 yılına kadar devam etmiştir. Doksan üç Harbi sırasında hapishane olarak kullanılan medrese 1928 yılında yıkılmış ve yerine İçişleri Bakanlığı binası inşa ettirilmiştir.⁴⁰ Medrese içinde zengince bir kütüphane de bulunuyordu.⁴¹

Mehmed Paşa Medresesi 1551 yılından önce 40'lı iken, 1554 yılında 50'li olmuştur.⁴² Medresenin tesbit edilebilen müderrisleri Hurrem, Dârîb Muhyiddin ve Dülgerzâde Mehmed Efendilerdir.

Bunlardan **Hurrem Efendi**, Sofu Mehmed Paşa'nın kölelerinden olup, iyi bir tahsil gördükten sonra Çivizâde Mehmed Efendi'den mülâzım olmuştur. 25 akçe yevmiye ile Dimetoka'daki Abdülvâsi Efendi ve 30 akçe ile Hasköy'deki Mahmud Paşa medreselerinde çalıştıktan sonra, 40 akçe yevmiye ile Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. Daha sonra ellili bir medreseye yükselen Hurrem Efendi, İç-il'de bir medreseye tayinini istemişse de, talebi kabul edilmeyince mecburen kenara çıkmaya razı olup, 150 akçe yevmiye ile bazı yerlerde kadılık yapmıştır. Daha sonra Arabistan diyarının bazı yerlerinde valilik görevlerinde bulunan ve Ayvansarayî tarafından Paşa olarak nitelenen⁴³ Hurrem Efendi 25 akçe ile tekaüde ayrılmış; Şam'a yerleşmiş ve 970 (1562-63) yılında burada ölmüştür.

Bilgili ve hakperest biri olan Hurrem Efendi (Paşa) Nakşî tarikatine bağlıydı. İstanbul'da Tophane'deki Hurremiye Medresesi'nin bânisidir. Bazı kaynaklarda Şeyhülharem Medresesi adıyla da anılan bu tesisi için Şam civarında pek çok vakıf bırakmıştır.⁴⁴

Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Medresesi'nin bir başka müderrisi **Dârîb Muhyiddin Efendi**'dir. Anadolu'nun Teke yöresinde dünyaya gelen Muhyiddin Efendi İstanbul'a gelmiş, burada çeşitli âlimlerle tartışmalar yapmış, bu arada Sahn-ı Seman müderrislerinden Kara Davud Efendi'den mülâzım olmuştur. Mihaliç ve bazı küçük medreselerde çalıştıktan sonra elli akçe yevmiye ile Sofya'daki Mehmed Paşa Medresesi'ne tayin edilen Dârîb Muhyiddin, 961'de (1554) Rodos'taki Sultaniye Medresesi'ne nakledilmiş ve

³⁹ *Seyahamâme*, III, s. 398.

⁴⁰ Keskiöglü - Özeydin, *a.g.m.*, s.120-121.

⁴¹ Eren, *a.g.m.*, s. 69; İsmail Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, Ankara 1988, s. 42.

⁴² Atâî, s. 47; Cahid Baltacı, *XV - XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 420.

⁴³ *Mecmua-i Tevârih*, s. 18.

⁴⁴ Atâî, s. 38 ve indeks.

uhdesine bu adanın müftülüğü de verilmiştir. 967 (1559-60) yılında Ahizâde Mehmed Efendi yerine İznik Süleyman Paşa Medresesi müderrisliğine getirilmiş, daha sonra Karamürsel'deki çiftliğine çekilmiştir. Münakaşa ve münazaralardaki tehevvründen dolayı Dârib lakabıyla anılan Muhyiddin Efendi, burada bağ-bahçe işleriyle uğraşırken 1565 yılında haramiler tarafından öldürülmüştür. Hakir görünüşlü, sert konuşan, fakat zeki, salih ve bilgili biri olarak nakledilir. Nev'îzâde Atâî, bazı kitaplara talikatı ve ilâveleri bulunan Muhyiddin Efendi'nin Şuarâ Suresi'nin 88. âyeti olan “*yevme lâ yenfe 'u mâlûn ve lâ benûn*” âyetine kadar bir risalesinin bulunduğundan söz eder.⁴⁵

Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Medresesi'nde müderrislik yaptığını tesbit edebildiğimiz üçüncü kişi **İbn Neccar Mehmed b. Mehmed**'dir. Büyük atası tüccardan Karamanlı Mehmed b. Neccar'dır. İstanbul'a yerleşen bu zat Saraçhane civarında halen mabed olarak kullanılan Dülgerzâde Mescidi'nin bânisidir. Bunun oğlu ve müderrisimizin babası Üsküp'e hicret ederek burada mescid ve imaret yaptırmış, Mehmed Efendi de burada dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda iken Üsküp ulemasının derslerine devam etmiş, özellikle hemşehrisi İshak Efendi'den yararlanmıştır. 942 (1535-36) yılında Sahn-ı Seman Medreseleri'nden mülâzım olduktan sonra, sırasıyla 20 akçe ile Tire; 25 akçe ile Bursa Hamza Bey; 30 akçe ile Küçükçekmece Abdüsselâm Efendi; 40 akçe ile Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa medreselerinde çalışan İbn Neccar, 1551 yılında Edirne Halebiye'sine ve 1555'te Bursa Sultaniye'sine ve 1559'da Sahn Medreseleri'nden birine tayin edilmiştir. 1561 yılı sonlarında Bağdat kadılığına getirilmiş, üç yıl sonra tekaüde ayrılmıştır. 1569 yılı ortalarında ölen Mehmed Efendi İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesi civarında defnedilmiştir. Bilgili, faziletli, kâmil, salih biri olarak nakledilen Dülgerzâde Mehmed Efendi'nin Türkçe ve Arapça şiirleri vardır. Hüsn-i hatta da sahip olup, inci gibi yazısıyla bazı kitapları tashih ve tahşiye etmiştir. Bu arada Ebussuud Efendi'nin tefsiri, Hasan Çelebi'nin *Telvîh*'e hâşiyesi, Molla Hüsrev'in *Dürer ü Gurer*'i gibi makbul eserleri istinsah etmiştir. Nev'îzâde Atâî 1043 (1633-34)'te Üsküp kadısı iken cedit evkafının muhasebesini gördüğünü ve gelirlerini kontrol ettiğini belirtir.⁴⁶

Özetle, Balkanlar'da sosyal tesis bırakmış binlerce Osmanlıdan sadece birinden; bunun bugün medresesi, kütüphanesi, imareti, bimaristanı ve meşrutası yok olmuş ve yalnızca cami binası ayakta durabilen bir külliyesinden, özellikle de medresesinden ve burada müderrislik yapanlardan bahsettik. Hangi

⁴⁵ Atâî sehven bu âyetin En'âm Suresi'nin sonunda bulunduğunu belirtir (bk. s. 47).

⁴⁶ *Hadâiku's-Şakâik*, s. 125-126.

devlet ve kim tarafından yapılırsa yapılsın, tarihi eserler insanlığın ortak mirasıdır. Mimari yapılar ise, bulundukları şehirlerin mücessem belgeleri durumundadır. Fakat maalesef, Prof. A. İşirkov'un da dediği gibi "fanatik bir çılgınlıkla bu eserler tahrip edilmiştir". Bu kanaat, dünyanın her ülkesi için geçerlidir. Bu bakımdan, ayakta kalan mimari eserlerin, bu arada Sofu Mehmed Paşa Camii'nin ve kitabesinin korunması, insanlık tarihi adına içten dileğimizdir.

⁴⁷ Petar Mijatev, "Bulgaristan'daki Türk Anıtları" (trc. Yaşar Yücel), *Macaristan ve Bulgaristan'daki Türk Sanat Eserleri*, Ankara 1991, s. 35.